

**Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola - Jogelméleti Program**

Maros Kitti

**A japán, a kínai, a muzulmán, a hindu jogi kultúrák és
modernizációs lehetőségeik**

Doktori értekezés tézisei

**témavezető: Visegrády Antal
tanszékvezető egy.tanár**

Pécs 2008

I. A kutatás célja és főbb eredményei

1993-ban még senki sem gondolta volna, hogy a híres publicista, S.P. Huntington víziója a civilizációk összezsugorításáról egy évtizeden belül igazolódik. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás az egész világot megdöbbenettette, és a figyelem középpontjába helyezte értekezését.

Ezért választottam ez évben szakdolgozati témámnak az ázsiai jogi kultúrákat, amelyeknek kutatását a jogi diploma megszerzése után PhD-tanulmányaim keretében folytattam. Az elmúlt 5 évben alkalmam nyílt Grazban, Rijekában és Krakkóban (IVR) jogelméleti konferencián előadni, ahol a téma szakértői észrevételeket és javaslatokat fogalmaztak meg. Empirikus kutatásokat a pécsi umma (muzulmán közösség) tagjaival végeztem interjú formájában.

A civilizációk találkozása globalizálódó világunkban mindennapi jelenség: muzulmán bevándorlók lépik el Európát, nő a kínai és a hindu migrációs populáció, egyre több jogokat és privilégiumokat követelnek vallási előírásaik betartásának lehetővé tételére, megkönnyítésére, különösen vallási iskolák és imahelyek létesítésére, vallási szimbólumok viselésére. Az új helyzetből származó konfliktusok megoldásához vezető út az idegen kultúrák alapos megismerésén át vezet.

Értekezésemben szükségesnek tartottam a modernkori civilizációs konfliktusok hátterét felderíteni, ezért minden fejezet élén a kapcsolódó források hasznosításával a vizsgált kulturális entitás jogtörténetének fejlődését, az egyedi gondolkodásmódot és attitűdöket befolyásoló filozófiai hagyományokat ismertetem, majd a követett modernizációs megoldások értékelő bemutatását végzem el. Úgy próbáltam felhasználni a „régit”, hogy az új egészszé egyesüljön, és ne csupán a meglévő ismeretek egymás mellé sorakoztatása legyen. Mindezek hasznosításával korszakunk következő problémáinak elemzésére és ennek alapján általánosító következtetések megfogalmazására törekedtem.

- Mely jogi kultúrák a legalkalmasabbak a modernizációra; lehet-e a jogi kultúrákat súlyozni?
- Milyen jogi megoldásokat vehet át a Nyugat e távoli országoktól? Beépülhetnek-e az idegen kultúra jogi elemei a kontinentális vagy az angolszász jogcsaládok jogrendszerébe (lásd sharia bíróságok, távol-keleti mediáció)?
- Beszélhetünk-e plurális jogrendszerről?

Hipotéziseim vizsgálatakor nem törekedtem teljességre, a négy választott jogi kultúra részletező, kimerítő bemutatására, hanem átfogóan jellemzem azokat a feszültségeket, okokat és ellentmondásokat, amelyek feloldásra szorulnak, majd következtetéseket fogalmazok meg ezek feloldására. *A kutatásom középpontjába a vallási és tradicionális jogkörökhöz tartozó országok modernizációs módszereit állítottam.*

Vizsgálataimban különösen a jogi gondolkodás mögött meghúzódó különbségeket elemeztem:

Keleti gondolkorásmód	Nyugati gondolkodásmód
Család- közösség	egyén
Közösségi hit	Egyéni hit
Ajtók mögötti nőiség	Nyilvános nőiség
elzárkózás	megnyílás
hierarchia	egyenlőség
beleszületés	Érvényesülési verseny
Partikularizmus (státuszok)	egyetemesség
együtműködés	verseny
Természeti és társadalmi végső igazság	Formális jogi racionalitás
Személyes megfontolás	személytelenség
Kollektív felelősség	Egyéni felelősség
harmónia	konfliktus
Emberi tudattól független, transzcendens, fellelhető jog	Tudatosan alkotott jog
Etikai rend	legalitás

II. A japán jogi kultúra

A japán jogi gondolkodás megértéséhez szükséges megismernünk :

- a japán történelmet,
- a japán vallásokat,
- a japán jellemet.

Mindezek ismeretében kezdhetünk hozzá a jog vizsgálatának.

1.Az államalapítás és a kínai minta átvétele

A Jamato udzsi egyesítette a klánokat és megalapította az első japán államot. A Kr.u. 6. századtól megkezdtek a nagy Kínai Birodalom ismereteinek átvételét: írás, a művészeti és tudományos ismeretek, az orvostudomány, az időszámítás, a naptárrendszer, a csillagászat, a közigazgatási rendszer, a hajóépítés, a bőrfeldolgozás, a fémmegmunkálás, a szövés, a buddhizmus és a konfucianizmus.¹

2..A Taika-reformok

Az első írásos emlékek a *Taika korszak*ból maradtak ránk (i.sz. 646-tól). Kínai hatásra államilag irányított gazdasági és erkölcsi rendet építettek ki. Megpróbálták létrehozni a Tang-kori Kína minden részletre kiterjedő, centralizált bürokratikus kormányzatát, a kínai típusú vidéki közigazgatás kiépítését. Ekkor születtek meg a *ritsu-ryo-k*, a büntető és közigazgatási szabályokat tartalmazó jogi gyűjtemények. Az alanyi jogoknak nincs még jele ezekben a szabályokban, de kialakulóban van egy eszme, amely a jognak már jelentőséget tulajdonít. Olyan elveket fogadtak el, mint az egyén hibájáért a család a felelős, a bűn bevallása és a megbánás csökkentheti a

¹ Reischauer, Edwin O.: Japan- the story of a nation (Charles E. Tuttle Co., Tokyo)14-67.o.

büntetést, a büntetés mértéke összhangban van az elkövetett bűnnel, büntetés szabható ki olyan társadalom-ellenes cselekmény miatt is, melyet a törvény nem nevesít.

Sotoku herceg nevéhez fűződik az ország első (Tizenhét cikkelyes) alkotmánya, amelyben erős konfucianus hatás tükröződik: ajánlja az állami törvényeknek való engedelmeskedést, a harmónia megőrzését és előírja a hivatalnokok becsületességét.

3. A feudális japán jog

A kamakura-jog, mely a helyi japán szokásokon alapult, fokozatosan fejlődött ki. A bíró által hozott döntések szokásokat és precedenseket teremtettek, és így a törvény nem elvont, írásba fektetett alapelveken nyugodott

A 12. és 13. században a döntéshozók egyre inkább óvakodtak attól, hogy a büntetőtörvénykönyvből idézzenek, helyette inkább a japán szokásokra, illetve a precedensek gyűjteményére utaltak. Ez a rendszer „így tehát közel állt a társadalom igényeihez, amely jognélküli, ugyanakkor perlekedéssel teli volt, türelmetlen volt a magasabb hatóságokkal szemben, mégis tiszteletet tanúsított.”²

Tokugawa shogun korszakát (1603-1868) a teljes elszigetelődés politikája jellemezte. Az élet teljes változatlanságban telt, a társadalmi viszonyok kiegyensúlyozottak, külső behatástól mentesek voltak. A fennálló rendet megváltoztathatatlannak tekintették. Az emberek életmódját az határozta meg, melyik társadalmi osztályba tartoznak(si-no-ko-so-rendszer)

Az új államrend alapján az államszervezet élén a legmagasabb rangú szamuráj , a shogun állt. Székhelye Edoban, a mai Tokióban volt. Onnan igazgatta teljhatalmú uralkodóként az országot, ő állt a bakufu, a katonai kormányzat élén. A vezető szamuráj családok közül kerültek ki a bakufu miniszterei és a Tokugawa- állam magasrangú tisztségviselői. A bakufu feladata volt a shogun parancsainak a végrehajtása.

Őket követték rangban a daimyo-k, akik az ország tartományait (260) igazgatták a bakufu utasításai szerint. Ellenőrzésük meglepő módszere a következő volt: a 260 daimyo életének minden második évét a shogun szeme előtt fényűzésben, de túszként a fővárosban tölteni, így az ország megtelt fejedelmeket költöztető menetekkel.

A vitás ügyek eldöntése a shogun feladata volt, bíraskodása a 18. századra fejlődött ki. A központi hatalom a helyi igazságszolgáltatás hatáskörét tiszteletben tartotta és nem ragadta magához. Az alattvalóknak sohasem ismerték el azt a jogát , hogy bírósághoz forduljanak. Ezidőtájt nem voltak Japánban sem ügyvédek, sem ügyészek, sem bírák, sem közjegyzők; a bírói funkciót nem határolták el a többi közfunkciótól.

René David a jog gondolatának hiányáról beszél, a giri-ket emeli ki, melyek a jogot, az erkölcsöt helyettesítették, meg nem tartásuk a társadalom rosszállását vonta maga után.³ Nevezhetjük ezeket tehát becsületkódexeknek, hiszen egy japán számára szégyenletes lenne és tekintélyének elvesztését jelentené, ha nem tartaná be a számára előírt girit.

Japán vezetői a 19.sz. végén belátták, hogy a nyugati intézmények átvételével kivívhatják a Nyugat megbecsülését, így válhatnak egyenrangú felekké a nemzetközi kapcsolatokban -vagyis elkerülhetik a gyarmati sorsot- ezáltal válhat Japán modern és gazdaságilag erős nagyhatalommá. A kontinentális jogok recepciója nem mehetett végbe zökkenőmentesen, hisz az európaiától teljesen eltérő gondolkodásmóddal, kultúrával, szokásokkal

² MacFarlane, Alan: Law and custom in Japan: some comparative reflections (in. Continuity and Change10 (3) 1995 Cambridge University Press) 7-15.o.

³ René David: A jelenkor nagy jogrendszerei (ford.: Nagy Lajosné Dusa Margit) Bp.,1977 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 421-435.o.

kellott összehangolni a modern jogintézményeket, jogi megoldásokat; mindezt véghez tudták vinni úgy, hogy a japán szellemiséghez is hűek maradtak.

- A *konfuciánus eszmék* tükröződnek a kodifikációkban.
- A *császár isteni eredetének* mítoszát szem előtt tartva alkották meg az alkotmányukat és a többi jogforrást.
- A *hatalommegosztás montesquieu-i elve* csak részlegesen vették át, ugyanis a törvények kibocsátásához továbbra is császári hozzájárulás kellett, a kormány tagjait a császár nevezte ki és a miniszterek nem a parlamentnek, hanem a tennonak voltak felelősek.⁴

5. Az amerikai megszállás

1945 szeptember 2-tól kezdetét veszi Douglas MacArthur irányításával Japán amerikai intermezzoja. Az amerikai kormány a megszállás két célját a demilitarizálásban és a demokratizálásban határozza meg. Az első cél viszonylag korán megvalósult azáltal, hogy megfosztották Japánt tengerentúli területeitől, felosztották haderőit, fegyveriparát lerombolták, átalakították, az alkotmányba pedig bevezették a békezáradékot:

„Egy igazságosságon és renden alapuló nemzetközi békére komolyan törekedvén a japán nép mindörökké lemond a háborúról, mint a nemzet szuverén jogáról, és az erő használatáról és az azzal való fenyegetésről, mint eszközökről a nemzetközi viták intézésében. Annak érdekében, hogy e célt megvalósítsa, soha nem fog fenntartani földi, tengeri vagy légi erőket, sem más háborús potenciált. Az államnak nincs joga hadviselésre.”

A megszállás második fő céljának megvalósítása Japán politikai intézményeinek megváltoztatását jelentette, annak érdekében, hogy megszüntessék a Meiji-alkotmány autoritárius jellegét és megteremtsék a demokrácia szilárd vázát. Ezzel a programmal tehát Japán gazdasági-társadalmi szerkezetének és politikai kultúrájának átalakítását célozták meg. Ehhez szolgált eszközül: az új alkotmány megalkotása, a császári státusz megváltoztatása, a reform a végrehajtás és a törvényhozás terén, a bírósági rendszerben és az oktatásügyben.

6. A modern japán jog

A japánok szégyennek tartják a bíróság elé idézést, a jogban továbbra is kényszerítő eszközt látnak. Ma is azok a magatartási szabályok jelentik a lényegét, amelyeket a hagyomány alakított ki. A nagyvállalatok kivételével az emberek jogaik érvényesítése céljából nem fordulnak bírósághoz. A hitelező felkéri adósát, hogy önként fizessen, a baleset áldozata hálásan fogadja a baleset előidézőjének bocsánatkérését, és nem él törvény adta lehetőségeivel. A japán gondolkodásmód érdekessége, hogy az alanyi jogokról azt tartják, ezek személytelenné teszik az emberi kapcsolatokat, mert a minden ember egy szintre helyezése ellentmond a konfuciánusi elmélet szerinti hierarchikus rendnek. A hagyományos japán gondolkodás nem tesz különbséget jog, igazságosság és erkölcs között. Ma is az a nézet él, hogy a jog denka no hoto, vagyis olyan kard, amit eleink hagytak ránk, és amely a család kincstárát ékesíti. Tehát valójában nem is a jogot, hanem alkalmazását nem szeretik a Japánok.

Előszeretettel alkalmaznak békéltetési formákat:

- Jidan: a bíróság előtti szakaszt megelőzően alkalmazzák, amelyben a rendőrségnek van nagy szerepe. Mivel a bírósághoz fordulás szégyenletes magatartás, a keletkezett vitákat elsődlegesen közvetítők útján békés úton rendezik. Amennyiben a keletkezett vitát a közvetítők nem tudják békés útra terelni, a felek a bírósághoz fordulnak.

⁴ Tamás Csaba Gergely: Jogalkotás a Meidzsi korszakban (<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20051sz/o1.pdf>)

- Chotei: lehetőség van egy békéltető bizottság, chotei ,igénybevételére, amely a békés megegyezés módjára tesz javaslatot.(Általában családi ügyeknél és munkaügyi vitáknál még a törvény is ennek az eljárásnak az igénybevételét írja elő.) A látszat kedvéért e bizottság bíró tagja nem vesz részt a tárgyalásokon, így úgy tűnhet, hogy a vitás ügy a felek megegyezésével a két békéltető sikeres közreműködésével zárult le. Ezért is érthető, hogy többször veszik igénybe Japánban a bíróságot a chotei útján, minthogy ügyüket a jog alapján rendezzék .Ha holtpontra jutott az eljárás, a bíró vagy a szigorú jog alapján dönti el a vitát, vagy jóváhagyja a békéltetők által javasolt kiegyezési megoldást.
- wakai A bírónak a per során végig arra kell törekednie, hogy a felek megegyezésre jussanak és elálljanak a pertől.

III. A kínai jogi kultúra

Az értekezésem e fejezetében először a történelmi és filozófiai tényezők klasszikus kínai jogra gyakorolt hatását mutatom be:

- a minden más civilizáció felett álló Közép-Birodalom elképzelést és ennek megdöntését;
- a konfucianizmus ősi paternalista engedelmességre, harmóniára, a feszültségek feloldására építő tradíciója, mely a történelem későbbi időszakában elősegítette az autoritativ politikai rendszer kialakulását.

Japánhoz hasonlóan, az elszigeteltség politikájának köszönhetően, Kína is hosszú ideig távol tudta magát tartani a Nyugattól, de a modernizációval szembeni elutasító magatartás a 19.század második felére már tarthatatlanná vált: ekkor alapították a nagy jogi iskolákat, melyekben nyugati nyelveket, tudományokat és jogi ismereteket oktattak. Mao által kialakított szocialista politikai és gazdasági rendszer megakasztotta a modernizáció folyamatát, de halálát követően újra közeledés figyelhető meg a kínai és a nyugati jogrendszerek között.

A fejezet zárásaként a jogrendszer pluralitásának problematikáját Tajvan, Hong Kong és Macao példáján keresztül vizsgálom, majd a kínai diaszpóra az anyaállammal fennálló kapcsolatának alkotmány- és nemzetközi jogi vetületeit elemzem.

A klasszikus kínai jog

A világ egyik legősibb jogi kultúrájára a történelem folyamán a *konfucianizmus* és a *legizmus* volt a legnagyobb hatással: az előbbi az erkölcsi tanítások révén fenntartható társadalmi rend gondolatával, az utóbbi pedig a kodifikáció és a büntetések hangsúlyozásával.⁵

Mindkettő a kínai történelem egy zavaros időszakában hatott, és mindkettő az ország újraegyesítését tűzte ki céljául. Alapvetően abban különböztek, hogy az egyik kifejezetten támogatta, míg a másik elutasította a jog írásba foglalását a társadalmi rend megőrzése érdekében. Közös a két elméletben, hogy az uralkodónak ítéli oda a végső hatalmat: ő az egyetlen személy, aki a „fa” illetve a „li” fölött állt. ⁶Valójában egyiknek sem sikerült elérni a kívánt társadalmi rendet, de hatásuk a mai napig érződik a kínai jogi gondolkodásban.

A *legalista* iskola jelentősége abban rejlik, hogy megalkotta a tradicionális kínai jogrendszer kereteit, a konfucianizmus pedig a tartalmat, a dolog velejét adta. A Csin dinasztia *Si Huan-ti* császára a legalistákkal szimpatizált, mivel központosított, jól szervezett, képzett hivatalnokokból álló adminisztrációra építő államot akart megvalósítani, melynek élén az abszolút hatalommal rendelkező uralkodó áll, akire a jog(fa) előírásai nem

⁵ Ádám Antal: *Ősi Kínai bölcsesetek* (Jura 14.évfolyam 2008.2.szám)143.o.

⁶ Yan Fu, *Fayi "The Spirit of the Laws"* (Beijing: The Commercial Press, 1981) 10-26.o.

vonatkoznak. Ezen jogi szisztéma alapjait a Han-dinasztia is megtartotta, de némi módosítással a konfucianista társadalmi rend kialakításáról alkotott kevésbé szigorú elképzelések irányában .⁷

A Han dinasztia a következő *jogforrásokat* ismerte el:

- Lü= kodifikált jog
- Ling= az uralkodó parancsai
- Ke= az előző dinasztiák statutumai
- Bi=precedense

Az ezek alkotta hierarchia csúcsán a „ling” állt, így ez tekinthető a legerősebb jogforrásnak az ősi kínai társadalomban .

Jogi ügyekkel nem hivatásos jogászok foglalkoztak, hanem olyan laikusok, akik filozófiában és irodalomban komoly jártasságot szereztek. A klasszikus műveltségű köznemesség jelentős szerepet játszott a komoly helyi viták kivételével minden más ügy irányításában és levezetésében.

A kínai jog konfucianizálódása jelentette a „li” metamorfózisát joggá, mely a társadalmi igényekkel és elvárásokkal is találkozott, ezért tudott hatékony lenni. Bár nem mindig volt könnyen elhatárolható az erkölcsök általi kormányzás a büntetéssel történőtől, mivel a „li”-t erkölcsi ráhatással illetve jogi eszközökkel is kikényszeríthették.⁸

A 624. évi *Tang-kódexet* tartják a legteljesebb törvénygyűjteménynek és egyben a legjelentősebbnek is, mivel a későbbi évszázadokban is ezt tekintették iránymutatónak, mégha rendelkezéseit néha szigorították is. A konfuciuszi eszmék miatt, amelyek szerint az erkölcs és a önfegyelem fontosabbak, mint a kodifikált jog, több nyugati gondolkodó (köztük Max Weber) úgy hitte, hogy a birodalmi Kínában a jogot mellőzték a viták rendezésében, pedig épp ebben az időszakban született meg a büntető és polgári jog gondosan kidolgozott rendszere, mely felveheti a versenyt bármelyik európai társával.

A Csing dinasztia megalkotta a *Nagy Csing Jogi Kódex*-et. Itt olvashatunk a tradicionális kínai büntetőjogi elvről, amely szerint a büntetőjognak erkölcsi célja van: az elítéltnak megbánást kell mutatnia és saját hibáit be kell látnia. A klasszikus kínai jogban ugyanis addig senkit nem lehetett elítélni, amíg be nem vallotta bűnét. Épp emiatt gyakran alkalmaztak kínvallatást a szükséges beismerés megszerzése végett. Minden ügyet, melyben kivégzésre ítélték az elkövetőt, jóváhagyásért elküldték az uralkodónak.

Másik gyakori tévedés, hogy a kínai jognak nincs civil része. Az lehet megtévesztő, hogy egy kódexben találhatóak a büntető és polgárjogi rendelkezések. A legújabb kutatások viszont bizonyították, hogy a jogviták többsége polgári jellegű volt és emiatt gondosan ki kellett dolgozni ezt a jogterületet, így fejlődhetett ki a kártérítési jog(tort law).⁹

A nyugati jogi szövegek tanulmányozása *Lin Zexu* (1785-1850) nevéhez kötődik, aki 1839-ben kezdte meg munkáját. Arról vált híressé, hogy magát népe pásztorának tartotta, aki a legfelsőbb erkölcsi elveket

⁷ Ch'ü T'ung-tsu, *Law and Society in Traditional China* (Paris: Mouton & Co., 1965) 280.o

⁸ Ch'ü T'ung-tsu, *Law and Society in Traditional China* (Paris: Mouton & Co., 1965) 280.o.

⁹ Xin Ren, *Tradition of the Law and Law of the Tradition* (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997).134-167.o.

közvetíti feléjük. Lin határozottan fellépett az ópiumkereskedelem ellen, erkölcsi és társadalmi alapon érvelt ellene, emiatt őt tarták az első ópiumháború utolsó katalizátorának.¹⁰

1862-ben megalapították a *Tongwen Guan* iskolát Beijingben, ahol a nyugati nyelveket, jogot és egyéb tudományokat lehetett elsajátítani. Az 1861-ben alapított *Zongli Yamen*, a Külügyek Hivatala ellenőrizte az iskola működését, ahol tanították az angol, francia, német, orosz, japán nyelveket és kémiát, továbbá orvoslást, asztronómiát, matematikát, földrajzot és nemzetközi jogot. Tongwen Guan megjelentetett számos jelentős művet, melyek megismertették Kínával a Nyugatot. (1902 óta a Birodalmi Fővárosi Egyetemen - ma Pekingi Egyetem - része lett.) *Itt teremtették meg a modern kínai jogot és jogi nyelvet.* 1896 és 1936 között Kína nagy előrelépéseket tett a jogfejlődésben: magáévá tette a nyugati jogot, majd megteremtette annak sajátosan kínai verzióját. Párhuzamot fedezhetünk fel a japán Meiji-korszak jogalkotása és a kínai történelem eme időszaka között: mindkettő az európai kontinentális jogok fordításának módszerét alkalmazta. Épp japán mintára, az első nyugati modell alapján készült törvénykönyvek a német jog adaptációi voltak.

A modern kínai jog és a rule of law

Az 1911-ben bekövetkezett fordulat után a Kínai Köztársaság nyugati típusú jogot vett át (elsősorban a német polgári jogot), 1949-es kommunista hatalomátvétel után szovjet mintájú jogrendszert építettek ki és a szocialista jogot vették át az anyaországban. A kínai-szovjet kapcsolat megromlása és a kulturális forradalom miatt minden jogi könyvet forradalom-ellenesnek nyilvánítottak, és a jogrendszer teljesen összeomlott.¹¹ Az elmúlt évszázadban számtalan *alkotmány* született Kínában, így :

- a *Csing dinasztia* uralkodásának utolsó évtizedében,
- majd 1911-ig és a KNK kikiáltásáig számos alkotmánytervezet készült,
- 1954-ben megszületett a KNK első alkotmánya - természetesen szovjet mintára -, amit hamarosan ignoráltak, annak ellenére hogy a Nemzeti Népi Parlament, mint a legfelsőbb államhatalmi szerv, négy évenkénti megválasztását írta elő.
- 1975-ben megalkották a KNK második alkotmányát, amely a NNP-t alávette a kommunista pártnak és megszüntetett olyan jogelveket, mint a törvény előtti egyenlőség és a magántulajdon szabad örökítésének joga,
- 1978-ban a harmadik alkotmány is napvilágot látott, amely ideológiailag már távol állt a kulturális forradalomtól, de néhány elemet megtartott belőle, természetesen a kommunista párt az állam feletti ellenőrzési jogát megtartotta,
- 1982-ben már más szelek fújtak: *Teng Xiao-ping* reformjai révén megkezdődött a jogrendszer rekonstruálása, elsősorban a hivatali visszaélések megszüntetésére és a forradalmi túlkapások okozta károk enyhítésére. A Nemzeti Népi Parlament új alkotmányában már a rule of law-t, a törvények uralmát hangsúlyozta, amelynek hatására a pártvezetőknek is felelősséget kellett vállalniuk tetteikért. Az eljárások során jellemző volt, hogy az ideiglenes, illetve helyi szintű szabályozásokat néhány éves kísérletezés után harmonizálták az aktuális politikai elvárásokkal.

¹⁰ Az ópium nem-gyógyászati célú felhasználását már 1729-ben Yongzheng császár megtiltotta, ennek ellenére az 1830-as években a kínai gazdaságot és a társadalmat hatalmas mennyiségű ópium importtal "támadták meg" brit kereskedők

¹¹ Albert Hung-Yee Chen, *An Introduction to the Legal System of the People's Republic of China* (1992).

1. Újfént írásba foglalták az alapvető szabadságjogokat: vallás- és szólásszabadság, politikai jogok, oktatáshoz való jog, törvény előtti egyenlőség, szociális és gazdasági jogok.
2. Ezek a jogok társadalmi kötelezettségekhez kötöttek: adófizetés, az ország egységének, biztonságának, becsületének és érdekeinek védelmezése, a jog és a társadalmi erkölcs előírásai szerinti életvitel, valamint katonai szolgálat.
3. Az alkotmány rendelkezik arról, hogy az államhatalom legfelsőbb szerve a Nemzeti Népi Parlament, melynek joga van módosítani az alkotmányt 2/3-os többséggel, törvényeket hirdethet ki, megválaszthatja és elmozdíthatja a legfelsőbb hivatalok vezetőit, a költségvetést meghatározza, ellenőrzi a gazdasági és társadalmi fejlesztési tervek megvalósulását.
4. Bár az Alkotmány megállapítja saját felsőbbbrendűt, a KKP elméleteket alkotott arról, hogy valójában az Alkotmány és a jog nem felsőbbrendű, ez a nézet pedig a marxista jogfelfogás eredménye, amely a jogot társadalmi felépítménynek tekinti, másrészt a filozófiai és történelmi hagyományokból is hiányzik a rule of law elismerése.
5. Bár az Alkotmány rendelkezik önálló törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomról, ezek alárendeltek a Kommunista Párt vezetésének. A bíróságok nem az Alkotmány rendelkezései alapján hoznak döntést az egyes ügyekben: az Alkotmány csupán nyelvi keretet ad a kormányzati ügyek irányításához és leírást a médiának.¹²

1979 óta, amikor egy jólműködő jogrendszer létrehozása megkezdődött, több mint 300 törvény és rendelet született, többségében a gazdasági területeken. A kor legjelentősebb innovációjának számított a mediációs bizottságok alkalmazása vidéken és a városokban egyaránt (több mint 800 000 működött országszerte). A polgári viták és néhány kevésbé jelentős büntető ügy ingyenes megoldását ezek a tájékozott állampolgárokból álló bizottságok végezték el. A KKP jogalkotásában alkalmazott ősi kínai módszereket, a szovjet mintát, a tajvani Kínai Köztársaság német-alapú jogát, illetve a hong-kongi common lawt is alapul vette, az amerikai jog pedig elsősorban a pénzügyi területeket szabályozását befolyásolta, pl. bankjogot és az értékpapírokra vonatkozó törvényeket. Az 1990-es években újabb jogi reformok születtek: nagy erővel dolgoztak a jogrendszer racionalizálásán és megerősítésén, illetve a professzionalizmus (tovább)fejlesztésén a törvényhozás, bírászkodás és az egyéb jogi hivatások terén. A Közigazgatási Eljárásról szóló 1994. évi törvény már megengedi az állampolgároknak, hogy bepereljenek hivatalnokokat jogellenes cselekmények illetve hivatali visszaélések miatt. A büntetőjogi és a büntető eljárásjogi törvényt is módosították: kivették belőle a forradalom-ellenes cselekményeket. A politikailag eltérő véleményű embereket a mai napig felelősségre vonják az állambiztonság felforgatása miatt.¹³ Az emberi jogok tiszteletben tartását a KKP garantálja az alkotmányban és az eljárásokban is- de sokan vitatják, hogy ezek a gyakorlatban is érvényesülnének.¹⁴

¹² Phillip C. C. Huang, *Code, Custom and Legal Practice in China* (Stanford: Stanford University Press, 2001) 178.o.

¹³ Diamant, Neil J. : *Engaging the Law in China: State, Society, and Possibilities for Justice* (Stanford: Stanford University Press, 2005) 58-88.o.

¹⁴ A klasszikus kínai jogban nem létezett alanyi jog fogalma. 1864-ben William Alexander Parsons Martin alkotta meg a „quanli” kifejezést, amely ennek megfelelőjévé vált.

A rule of law

A kínai jogban a rule of law megfelelője a *fazhi* kifejezés lehet. Már a legalista iskola alkalmazta ezt a megjelölést, de több szakértő szerint ennek jelentése gyökeresen eltér a mai fahzi-tól, mert a Csin-kori gondolkodók azonosították e fogalmat a renzhi-vel (ember által szabályozott). Egészen napjainkig a legtöbb vitát egymás között oldották meg az emberek, mert annak jogi útra terelése társadalmi rosszállást váltott ki. Bár a társadalmi kapcsolatok továbbra is nagyon fontosak, egyre többen tartják a bírósági eljárást is illő és helyénvaló konfliktusmegoldásnak. 1990 óta a KKP két elvet követ: *yi fa zhi guo* (törvények általi kormányzás) és a *jianshe shehui zhuyi fazhi guojia* (szocialista rule of law állam kiépítése). Ezek sikeres adaptálása érdekében 1999-ben egy újabb alkotmány-kiegészítés született, melynek 5. szakasza tartalmazza mindkét koncepciót.¹⁵

A rule of law létezése Kínában sokak által vitatott. A *Randall Peerenboom* nevéhez fűződő elmélet szerint a rule of law alapvető szinten olyan jogi rendszerre épít, amely mind az államnak, mind a hatalmon lévő személyeknek korlátokat szab a jog felsőbbbségét és az emberek jog előtti egyenlőségét illetően. *Lon Fuller* szerint csak akkor létezik egy társadalomban a rule of law, ha a törvények általánosak, előre kiszámíthatóak, publikusak, tiszták, konzisztensek, követhetőek, stabilak és kikényszeríthetőek. *Joseph Raz* a jogrendszerek identitásáról szóló elméletében azt hangsúlyozza, hogy a jogrendszert formális aspektusból kell vizsgálni, függetlenül attól, hogy milyen politikai rendszer részét képezi: demokratikus vagy nem-demokratikus.

A Kína-kutató tudósok véleménye megoszlik annak tekintetében, hogy vajon rule of law államunk tekinthető-e Kína. Egyesek úgy vélik, ez az ország csupán abban az értelemben törvények által irányított ország, hogy a törvényeket az állam "használja" a társadalom feletti ellenőrzés megtartása végett. Mások szerint, a rule of law, mint jogi realitás Kínában csak az első értelemben van jelen. És vannak, akik szerint még a szűkebb fogalom kitételeinek sem felel meg Kína.

Bár a társadalomban a bíróságok szerepe az utóbbi időkben megnőtt, mégis a kínai jogrendszer tökéletlenségéről beszélnek, így vis-à-vis haladás tapasztalható a rule of law elérése érdekében. Ennek hátterében a következők állnak.

- A Nemzeti Népi Parlament képtelen az alkotmányos kötelességeinek eleget tenni: törvénykezni és a kormányt ellenőrizni¹⁶.
- Az alkotmányt nem úgy kezelik, mint legfőbb törvényt, és nem is követelik ezt meg¹⁷.
- A bírói testületek nem függetlenek a politikai nyomástól, a KKP még napjainkban is direkt módon beavatkozik a bíróságok előtt folyó ügyekbe és a törvényhozási eljárást is direkte befolyásolja.
- A közhivatalokban magas szintű korrupció uralkodik: közpénzek eltulajdonítása, vesztegetés hétköznapi jelenséggé vált¹⁸.
- Kevés az országban a képzett ügyész és bíró¹⁹.

¹⁵ Xin Ren, *Tradition of the Law and Law of the Tradition* (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997) 34-55.o.

¹⁶ Albert Hung-yee Chen, *An Introduction to the Legal Systems of the People's Republic of China*, Butterworths Asia (1992), 80-82).

¹⁷ Randal Peerenboom, *China's Long March Toward Rule of Law*, Cambridge University Press (2002), 61).

¹⁸ Peerenboom, uo. 295-297

¹⁹ Peerenboom, 290-293).

IV. Az iszlám

Jog és vallás - e két fogalom szorosan összekötődik a vallási jogcsaládokban. A muzulmán jog, a *sharia*, nem más, mint az iszlám egyik oldala a teológia mellett. A „követendő út” szabályozza az élet minden területét: meghatározza, milyen magatartást kell tanúsítani házasságkötéskor, váláskor, örökléskor, szerződés-kötéskor, életviteli tanácsokat tartalmaz, és előírásokat arra vonatkozóan, hogy hívőként - hisz csak a muzulmánok közti jogviszonyokat szabályozza az iszlám jog - milyen parancsolatok szerint kell a rituálékat elvégezni. Az iszlámban az államnak is csak annyi a szerepe, hogy szolgálja a kinyilatkoztatott vallást. Ezért nem tud a mohamedáni ideális állam megvalósulni, mert a mai napig nincs olyan ország, mely kizárólag és maradéktalanul a muzulmán jogtudósok által kidolgozott erkölcsi tanok alapján működne.

A vallásjog tökéletes megértéséhez meg kell ismernünk az iszlám történetét, Mohamed szerepét, a muzulmán vallásjog alapfogalmait, forrásait, hittételeit. Két speciális jogterületet mutatok be: büntetőjog és a házasságjog jellemzőit. Nem hagyhattam szó nélkül a muzulmán nők helyzetét és a muzulmán feminizmus jelentőségét, illetve a másik aktuális témát: a politikai iszlámot és a terrorizmust sem. A gondolatmenetet Eurázia víziójával zárom, hisz nekünk európaiaknak lassan szembe kell néznünk az újkeletű problémával: a növekvő iszlám populáció asszimilációs nehézségeinek megoldásával illetve ezek csapdáival.

A büntetőjog vizsgálata során bemutattam a kádi bírászkodás jellemzőit, melyek a mai Afganisztán területén eltorzítva érvényesülnek; az egyes bűncselekmény-típusokat illetve, azok szancióit.

A nők helyzetéről a pécsi muszlimákkal készített riport alapján írtam: felhívom a figyelmet arra, hogy a muszlimoknál a házasság Mohamed óta konszenzuális aktus, egy megállapodás, amely felbontható és nem számít szentségnek; fontosnak tartottam a muzulmán feminizmus bemutatását, a fejkendő viselése körüli botrányok analizálását, majd kitérek az afganisztáni helyzet döbbenetes szélsőséges megnyilvánulásaira. Az értekezés központi témája csak ezek ismeretében vizsgálendő: a modernizáció útjai (Egyiptomban, Iránban, Afganisztánban és Törökországban). Majd az iszlám napjainkban tapasztalható *militáns megnyilvánulásainak* történelmi okait vizsgálom a Próféta halálát követő hódításoktól a gyarmatosításokon keresztül a függetlenség visszaszerzéséért folytatott küzdelemig.

A 19. és a 20. század a közel-keleti térség modernizációjának időszak. A régió sajátossága, hogy még legszigorúbb tradicionális államokban is bevezetésre kerülnek a modern intézményrendszer elemei (parlament, alkotmány, politikai pártok, állam és nemzet) - sokszor a megvalósulási folyamat végén, a helyi szokásokkal történő megfeleltetés után. E fogalmak már a nyugatitól teljesen eltérő tartalommal bírnak. Tehát muzulmán jog egyetlen országban sem tud kizárólagosan uralkodni, ugyanis vagy a *szokás vagy a törvényhozás* kiegészíti azt. A muzulmán vallási joggal nem azonosak a muzulmán országok tételes jogai, de azok kétségtelenül a muzulmán jog alapelvein nyugszanak, bár ezektől el is térhetnek. A 19. században muzulmán országokban *kettős szabályozási rendszer* figyelhető meg: egyrészt jelen vannak a nyugati jogok a recepciók révén, másrészt a személyi állapot egyes területein a sharia ad iránymutatást. Ez a rendszer nem volt sokáig tartható: egyre inkább a világi bíróságok feladata lett a modern és a muzulmán jog alkalmazása. A hagyományos bíróságokat végül megszüntették: 1772-ben Indiában, 1924-ben Törökországban, 1955-ben Egyiptomban, 1956-ban Tunéziában. Napjaink muzulmán államai igen színes képet alkotnak: vannak köztük a modernizációt és a nyugatiasodást kategorikusan ellenzők (Szaud-Arábia, Jemen), léteznek még olyanok, melyek szocialista orientációjúak (ezek joga az iszlámtól teljesen eltérő világi jog), döntő többségükben a muzulmán országok modernizálták

jogrendszerüket vagy a common law, vagy a francia illetve holland jog mintájára. Felvetődik a kérdés: a muzulmán jog teljesen *elnyugatiasodása* e jogkör eltűnéséhez vezet-e? Anderson erre azt válaszolja:

„, a muzulmán országok mindmáig értettek ahhoz, hogy joguk különböző részeit ,
vagy a hagyományos jogot és a Nyugattól recipiált jogot úgy olvassák össze, hogy
az hagyományaiknak és felfogásuknak egyaránt megfeleljen.”

Bízom benne, hogy globalizálódó világunkban, ahol a kulturális határok egyre kevésbé felelnek meg a földrajzi határoknak, és ahol Európa integráns részévé vált a Közel-Kelet, ott van a muzulmánoknak olyan csoportja, mely hangsúlyozza európai identitását és egy európai iszlám eszme- és intézményrendszer kialakításán dolgozik.

IV. A hindu jogi kultúra

A vallási jogcsalád - a muzulmán mellett - másik nagy területe: a hindu jog, melynek vizsgálata háttérbe szorult napjainkban, pedig világszerte több száz millióan követik és tisztelik. Hangsúlyoznom kell, hogy a hindu jog nem csupán India joga, hisz e fogalom nem földrajzi határokhoz kötött, hanem a hinduizmushoz, mely világszemléletet és életmódot ad a hindu közösségnek. A hindu jogkörre is jellemző, hogy a vallási előírások a jogszabályok szerepét töltik be. A hódító hatalmak (muzulmánok, angolok) mindig tiszteletben tartották azokat a jogviszonyokat, melyek rendezésére a hagyomány volt a legalkalmasabb.

A hindu jog fejlődésében három nagy korszakot különítettem el: *az első*, a klasszikus időszak, amelyben bemutatom azt a kulturális miliőt, amelyben a hinduizmus megszületett, vázolom a gondolkodásmódot meghatározó világrend-koncepciót, a társadalom-felfogást, tisztázom az alapvető jogi kifejezéseket: dharma, danda, karma, szasztra, szmríti, artha, mindezek mellett kitérök arra a vallástörténeti mozzanatra, amikor brahmanista papoknak szembesülniük kellett a buddhizmus térnyerésével és kihívásaival, majd ellenreformációs válaszként megalkották a hinduizmust, a modern brahmanizmust. *A második korszak* az angol gyarmatosítás időszakára esik, amikor az angol hódítók ellepték Indiát és modernizálni akarták, de olyan nehézségekbe ütköztek, mint: idegen nyelv, sajátos gondolkodásmód, ismeretlen vallás kaotikus istenekkel és mély filozófiai hagyománnyal illetve jogi tartalommal, amely az egész társadalmat áthatotta és egy sajátos rend kialakulását segítette elő, illetve az ország hatalmas kiterjedése, mely megakadályozta a klasszikus szövetségi állam kialakulását (így később az olyan országos hatáskörű szervek, mint a Legfelső Bíróság csak szűkebb hatáskörrel működhetett). *A harmadik korszak* 1947-től datálódik, ekkor nyerte el függetlenségét az ország: ezen időszak jellemzője, hogy nem vetették el a régi, brit koncepciókat (ezt az 1950. évi Alkotmány ki is mondta), de a kapcsolat az angol joggal meglazult. Indiában az egységes nemzet hiánya miatt sem tudtak olyan szilárd intézmények kialakulni, mint az USA-ban az Alkotmány vagy a „bírák kormányzása”.

Összegzés

A disszertáció előző fejezeteiben megvizsgáltam a Kelet négy legjelentősebb kultúráinak jogfejlődését. Az elemzés során számos, a moderntól és a Nyugattól eltérő sajátosság került felszínre. E zárófejezetben ezeket illetve a keleti kultúrák közös vonásait összegzem, majd a jogrendszer pluralitásának problémáját elemzem jelenkori példák tükrében.

I. A keleti társadalmak és a modernizáció viszonya: diverzitás és uniformitás

1. A tradicionális jogi kultúrák *orientatív jellegűek*, ahol a jognak csupán eligazító szerepe van, ellentétben a modern kultúrákkal, amelyek normatívak, legális jellegűek. A modernizáció ellenére úgy tudták e jogrendszerek megőrizni a sajátosságaikat, hogy a számtalan végrehajthatatlan, modern elemet képviselő, normatív szabályaikat másodlagos szerephez juttatták, így azok korlátozták a modern jogi szabályozás hatékonyságát. Mivel a jogi kultúra összefügg a társadalmi közeggel, amely a jogi szabályozást fogadja, a társadalomban élő értékekkel, normákkal és a tradicionálisan működő intézményekkel, nem voltak életképesek a modern jogszabályok. A jogszabályok realizálódási folyamatuk során sokszor el sem jutottak a címzettekhez, mert a jog egyáltalán nem észlelte az ország sajátos életviszonyait.²⁰
2. A tradicionális és vallási jogcsaládok legfontosabb jellemzője, hogy nem szeretik és kerülik a jogot. Ahogy Kulcsár Kálmán fogalmaz²¹: „A tradicionális szabályrendszer az élet teljességét áthatja, nincs a jogi szabályozástól mentes szféra.” Vagyis a vallási szabályokban megismert jog, pl. a hindu „dharma”, vagy a kínai legista filozófiából megismert „fa” eredetileg a kozmikus, világot átfogó és irányító elvekkel volt összefüggésben, és mivel a vallási előírások, illetve a szokás széles körben szabályozza a társadalom életét, ezek egyben jogi szabályokká is váltak. A jog alapja tehát nem a legalitás, hanem a moralitás. Lásd a Dharmaszásztrák és a muzulmán shária.
3. Mivel a keleti társadalmak gondolkodásmódjának középpontjában a harmónia áll, melyet megzavarni bűn, erkölcstelen cselekedet (Kína), szégyenletes tett (Thaiföld, Japán), más személlyel szemben indított háború (Korea), ezért tudott a világ e táján kialakulni és meghonosodni a békéltetés, mely a vita peren kívüli megoldását szolgálja. Lényege, hogy a konfliktus ne szabaduljon ki a társadalmi kontextusból, és a megszületett megoldás így a harmónia zavartalanosságát biztosíthatja. Japánban a „wa”, a harmónia a megegyezés szellemére épül, és a vita jogi útra terelése csak az ellentétek fokozásához vezethet. Ehhez társulnak a giri és a ninjo unikális japán fogalmak, vagyis a becsület és a szeretetteljesség, melyekre méltatlan az az ember, aki bírósághoz fordul. A pereskedés tényéből szégyenérzet fakad, ezért is szokták e szigetországot a szégyen kultúrájának nevezni.
4. A tradicionális jogok (és ide tartoznak a dolgozatban nem tárgyalt afrikai jogrendszerek is) újabb sajátossága a *kollektív gondolkodásmód és felelősség, a stagnáló társadalom*. Ennek alapján Indiában kialakult a kasztrendszer, mely szigorúan meghatározza a kasztok tagjainak a feladatait, a szokásait, hivatásukat, öltözködésüket. Ehhez nagyban hasonlít a japán si-no-ko-so-rendszer,

²⁰ Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a jog (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1989)73-89.o.

²¹ Kulcsár uo.

mely szintén szigorú hierchikus rendbe sorolja a társadalom tagjait; a konfucianus *li* is a társadalmi helyzethez kapcsolódó hierarchikus magatartási minta, így nagyban hozzájárult a stagnáló kínai társadalom kialakulásához; a muzulmán *umma* pedig felelős a tagjaiért: gondoskodik az árvákról (ezért található elvétve árvaházakat muzulmán országokban), kibékíti a válófélben lévőket, összetartja az egész muzulmán közösséget. E kultúrákban az egyén, az *individuum háttérbe szorul*, mert a státusz jelöli ki a helyét a világban, és megadja a kötelezettségeit is, melyek sokkal fontosabbak a jogoknál. Japánban az alanyi jog fogalma teljesen ismeretlen volt egészen a restaurációig, akkor is a Code Civil alapján alkották meg a „kenri”-t, mely a legközelebb áll a francia *droit*-hoz. E társadalom közösségközpontúságát jelzi az is, hogy a történelem folyamán nem fordult elő olyan helyzet, amikor a jogrendszer védelembe vette volna az emberi jogokat. Egyes gondolkodók szerint az egyén részvétele a társadalom életében csökkentheti a bizonytalanság érzését, ami később a konfliktusoknak lehet táptalaja, ezzel veszélyeztetné a társadalom stabilitását és a fejlődést. A korai hindu jogban a nagycsalád tulajdona kollektív tulajdonnak számított, ami a család meglévő és majdan megszületendő tagjai számára megőrzendő vagyon. A kollektív szemlélet tüdőződik a felelősségről alkotott tradicionális nézetekben is: csoportos felelősségre vonás ismert volt Kínában, ahol állam elleni bűncselekményekért akár kilencedik rokonsági fokig érő kivégzés is lehetett a büntetés, de Japánban is, ahol az egyén által elkövetett bűnért nemcsak a családját, de még a szomszédokat, néha az egész falut is megbüntették. „A kiálló cölöpöt be kell verni a földbe”-tartja a híres japán mondás.

5. Kulcsár előbb idézett művében a sajátosság közé sorolja a tradicionális jogrend modell jellegét és a szimbolikus elemek túlsúlyát. Indiában a dharmaszasza modellszerűen mutatja az utat, amelyen az embereknek járniuk kell, vagyis leíró és előíró, normatív szabályokat tartalmaz. A hindu társadalmi normák elméleti értekezések, társadalmi elveket tükröznek, a helyes magatartás és életvezetés szabályait rögzítik. Ebben a rendszerben elvész a határ a természetjog és a pozitív jog között, mert léteznek látható (elhanyagolható), szekuláris célokat szolgáló szabályok és láthatatlan, transzcendens, szellemi célokkal összefüggő szabályok (mindig figyelembe kell ezeket venni). A dharmaszaszaához hasonló funkciót lát el a sharia a muzulmán világ ideológiai egységének kifejeződése, illetve a kínai „fa”, mely a császárral szembeni kötelezettségeket jelentette, így egyik fogalom sem fedí a római jog „lex” fogalmát. *E tradicionális kultúrák modernizációjuk ellenére, amely a gyarmati korszakban megtörtént, a nyugati értelemben vett, normativitásra törekvő szabályozás átvétele után is megmaradtak orientatív jellegűnek.* A vallási megalapozottságú jogi kultúrákban a jog szerepe mindig másodlagos, az uralkodó a jogot nem megalkotja, csupán adminisztrálja. A tradícióra épülő jogi gondolkodásban, pl. Kínában hiába teljes a jogi szabályozottság, ha az uralkodó nem rendelkezik a legnemesebb tulajdonságokkal (égi megbízatását elveszti), így a jog is alkalmatlanná válik a változásoknak való megfelelésre. Összefoglalva: mind a szokás, mind az uralkodói utasítások az ideális társadalmi erkölcsök megvalósítói.

II. Versengő jogrendszerek

A tradicionális jogok vizsgálata felveti azt a jogelméleti problémát, hogy egy adott közösségben egyes csoportok az állam mellett is rendelkezhetnek-e sajátos értékrendszerrel, amely akár autonóm jogalkotásban is kifejeződhet. Ezt nevezzük a jogrendszer pluralitásának. *Eugén Ehrlich* vallotta azt, hogy az emberi kötelek normaalkotó tevékenysége is jogalkotás, és ezeket jogszabályoknak kell tekintenünk. *A dolgozat vizsgálódási célkitűzései szempontjából azt elemzem, hogy a vallási és tradicionális országokban a kolonizációs időszakban vagy egyéb történelmi okok folytán recipiált modern jog és a tradicionális jog együttes jelenléte adhatja-e a pluralitás alapját, vagyis a különböző gyökerű jogtételek alkotnak-e jogrendszert.*

Általánosságban elmondható, hogy a különböző történelmi eredetű és különböző társadalmi háttérű normarendszerek egymáshoz közelítését²²

1. a társadalmi viszonyok kiegyenlítődési folyamata,
2. tradicionális kötelek modernizálódása,
3. a szubkulturális jelenségek eltűnése illetve gyöngülése,
4. állami jogalkotás erősödése- vagyis a különböző normarendszerek közötti konfliktuslehetőségek társadalmi alapja gyengül- alapozhatja meg.

E normatípusok együttlése hogy valósulhat meg? - adódik a kérdés.

1. Megoldás lehet az, ha az állam a jogrendszer alrendszereiként eltűri a többi szabálycsoportot, melyek így hierarchikus rendszert képeznek. Ez viszont a jog realizálódása folytán ritkán valósul meg hiánytalanul.
2. A probléma feloldható úgy is, ha az eredetükben is jogi szabályrendszereket jogiként fogjuk fel, pl.: Indiában a hindu és muzulmán szakrális jogot az angol kolonizációs és a hindu függetlenedési korszakban alkotott jogok mellett.
3. A japán *Masaji Chiba* alkotta meg a valóságtól legkevésbé elrugaszkodott elméletet. Azt állítja, hogy egy jogrendszer 3 szintű: létezik egy hivatalos jog, melynek első típusát a saját legitím autoritásuk szankcionálja, ilyenek a vallási, helyi közösségek, etnikumok jogai; a másik az állami autoritás; a harmadik a nem hivatalos jog, mely a társadalom egy részének konszenzusa által legitimált szabályok összessége.

2. A diaszpóra-közösségek napjainkban

A diaszpórák teljesen új helyzetet teremtenek az anya- és a befogadó országok számára.

- A tradicionálisan állam alapú nemzetközi jog új helyzetbe kerül, mert az állami szuverenitásnak a nemzetállam határain belüli teljességét vallja, miközben közjogi szempontból nehezen értelmezhető helyzetbe kerül az állam határain kívül élő diaszpóracsoportok miatt.
- Másrészt a befogadó országoknak is szembe kell nézniük a ténnyel, hogy új csoportosulások alakultak ki az országhatárokon belül, melyek privilegizált státuszt követelnek, kulturális, gazdasági és politikai

²² Kulesár: uo. (1989)

értelemben is tevékenyek, és érdekeinek, valamint az anyaországgal kialakítandó sajátos kapcsolatrendszerének erősítésében aktívak.²³

Napjainkban számolnunk kell egy teljesen új helyzettel, melyet a modern kor realitása hoz magával: a globalizáció és a multikulturalizmus. A nemzetállam tradicionális szerepének átértékelődése az alkotmányos gondolkodásban hozott változásokat, hisz a diaszpórák a nemzetállam fontos stratégiai tényezői lettek. „Mindezek hatására létrejött a posztacionalizmus ideológiája, amely az állampolgári jogok univerzális emberi jogokká válását hirdeti, és az államtól független, egyetemes elismerést kívánó emberi jogokban látja az egyén és a közhatalom kapcsolódását”- írja Pap András. Az elmélet szerint nemzetállami normák helyett univerzális hatályú emberi jogi normákra kell épülnie a nemzetközi világrendnek, melyek az állam legitimitásának alapjai lesznek. „A posztacionalista világban létezhet nemzet (tudat) nélküli állampolgárság, mely jelzésértékű számunkra, mert a nemzetállam már nem képes ellátni valamennyi hagyományos feladatát. A globalizált világban ugyanis a gazdasági, a kulturális élet és a transznacionális migráció irányítása is meghaladja az egyes államok erejét.”²⁴

A diaszpórák közösségek kialakulása az alábbi *okokra* vezethető vissza Khachig Tölölyan²⁵ szerint az alábbiak a legfontosabbak:

- a) a kommunikáció és a közlekedés új formái megkönnyítik a szegényebb, fejletlenebb országokból az iparosodottabb államokba történő tömeges migrációt;
- b) számos ország (főleg az Egyesült Államok) az asszimiláció lehetőségének felkínálása mellett lehetővé teszi az etnodiaszpórák kialakulásához vezető identitás-megőrzést;
- c) a tömegesen érkező bevándorlók gyakran homogén tömbökben élnek a befogadó országban (egyébként általában véve erősítheti a diaszporizálódást, ha a bevándorlók vallási, etnikai, faji háttere különbözik a befogadó országtól);
- d) fontos tényező Izrael, a sikeres diaszpóramozgalom példája;
- e) a nemzeti szint melletti/alatti/feletti korporativista politikai dimenziókba (lobbik, regionális és érdekcsoportok) könnyen betagozódhat a diaszpóra-érdekképviselet;
- f) végül, az amerikai felsőoktatásban megvalósuló transznacionális multikulturalizmus is erősíti e folyamatot.

A diaszpórák közösségek az alábbi fontosabb közjogi igényekkel léphetnek fel²⁶:

- 1) az anyaország és a befogadó ország általi elismerés;
- 2) pozitív diszkrimináció;

²³ Pap András László: Kisebbségek és diaszpórajog (Beszélő, 2005. május, 10. Évfolyam, 5. Szám)4.o.

²⁴ Pap András László i.m. 5.o.

²⁵ Khachig Tölölyan: The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface, 1. Diaspora 3, (1991); Khachig Tölölyan: Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment, 5. Diaspora 3, (1996). In: Pap András László: Kisebbségek és diaszpórajog (Beszélő, 2005. május, 10. Évfolyam, 5. Szám)

²⁶ Pap András László uo. 4.o.

- 3) petíciós, participációs, adott esetben vagy adott kérdésekben vétőjog a befogadó állam döntéshozatalában;
- 4) hasonló (kollektív) részvétel az anyaországi döntéshozatalban;
- 5) szabad kapcsolattartási (utazási stb.) lehetőségek, könnyített bevándorlás (hazatérés) és családegyesítés;
- 6) kulturális vagy politikai autonómia, önkormányzat, akár az anyaország általi kormányzás lehetősége;
- 7) kettős állampolgárság.

A) A kínai diaszpóra:

A világ nagy városain belül a chinatown-ok etnokulturális jelenségek, mára turistacsalogató látványosságok lettek, hisz mindent elárasztottak a kínai feliratok, hirdetőtáblák, lampionok.. A kínai diaszpóra és a kínai politika az idei olimpiai játékok kapcsán megmutatta igazi kapcsolatát. A Tibet kapcsán kitört tüntetésekre válaszként a kínai diaszpóra igen határozott ellentüntetésekkel válaszolt. A külföldön élő diákok és az akár generációk óta ott élő családok látványosan álltak ki a Kínai Népköztársaság mellett. Egyes elemzőkben ez vetette fel a kérdést: lehet-e a kínai diaszpóra Amerikában, Európában, Dél-Kelet-Ázsiában, Szingapúrban, Malajziában előőrse egy esetleges kínai expanciónak?

B) Napjainkra az iszlám belső társadalmi problémává vált az euro-atlanti világban, ugyanis a befogadó országok képtelenek integrálni és asszimilálni a rohamosan gyarapodó *iszlám kisebbséget*. Ezért figyelmeztetnek minket elemzők, hogy vegyük komolyan a lehetőséget, hogy Európa muszlim többségűvé válhat (Eurábia-vízió).

A bevándorlók első hulláma az 1960-as években érkezett a régi európai gyarmatokról. Az 1970-es években a liberális bevándorlási törvényeknek köszönhetően a családokat egyesítették, mely radikális népességszaporulathoz vezetett; megnőtt az illegális bevándorlók és a névházasságok száma. Az Európában élő muszlimok nagy részének nem sikerült sokszor még részlegesen sem integrálódni a befogadó ország társadalmába, ezért elszigetelt közösségekben élnek. Mivel többségük szegény országok legszegényebb rétegeiből került ide, halmozottan hátrányos helyzetűek, nyelvi, kulturális korlátaik és különbségeik miatt szeparálják őket a befogadó társadalomtól . Gyermekeik kettős csapdába esnek: a befogadó ország kulturális közege és az iskoláztatás nyújtotta előnyök hatására eltávolodnak szüleiktől és azok kultúrájától, a befogadó kultúra pedig nem mentes a média által teremtett előítéletektől. Paradox jelenség, hogy a szegregációjukat erősítette a befogadó országok a multikulturalizmus jegyében tett lépései a muzulmán egyházi iskolák létesítésére, mecsetek építésére.

Mindezek kapcsán az alábbi kérdéseket vetik fel:

1. Megtalálják-e a középutat a szegregáció és az asszimiláció között?
2. Áthidalhatatlan-e a kulturális szakadék a zsidó-keresztény és az iszlám civilizáció között?
3. Valóban inkompatibilis-e az iszlám a liberális demokráciával?

Személyes tapasztalataim arra engednek következtetni, hogy az euro-atlanti világban letelepedett és integrálódott muszlim értelmiség képes ezt a feladatot megoldani. Nehéz helyzetben vannak ők, ugyanis új hazájukban azonosítják őket a radikális iszlámról kialakított média-mítossszal, régi hazájukban pedig az ellenséges Nyugattal. Nekik az iszlám által hirdetett tolerancia jegyében a nyugat-és zsidóellenességtől mentes iszlámot kell megőrizniük és hirdetniük.

Végső következtetések

1. A jog lehetőségeit a modernizációs folyamatokban olyan jogon kívüli tényezők határozzák meg, mint a kulturális közeg, politikai-gazdasági viszonyok, a társadalom egészségének fejlettségi foka; ezek adják meg a modernizáció keretét. A jog szerepe a folyamatos változással fenntartott társadalmi stabilitásban igen jelentős, hisz a politikai döntések jogszabályokba való megfogalmazásában, a jogalkalmazásban és az adaptációs mechanizmusokban a jogi szabályozás és realizálódása különösen fontos.
2. A modernizáció sikere attól függ, hogy mennyire sikerült az adott ország intézményrendszerének a társadalmi változásokat magába szívnia, stabilizálnia, mennyire tudott az újhoz alkalmazkodni és további változásokat generálni. Japánban a modernizáció annyira sikeres volt, hogy napjaink második vezető gazdasági potenciálja lett az ország. A muzulmán országok vezetői közül a török Kemal Atatürk drasztikus lépéseinek, a tradicionális joggal történő teljes szakításának köszönhetően ma Európa Unió tagország várományosa az ország, India szintén gazdasági területen tör előre. A változásnak és az adaptációs képességnek a feltétele nem csupán a kellő jogi szabályozásban, hanem a jogalkalmazó szervek szintjén is biztosítani kell.
3. A tradicionális társadalmak a modernizációs folyamatban eljutottak arra a szintre, hogy újra régi kollektív identitásukat keresik és találják meg az ősi elvekben, az őshonos erkölcsökben, nyelvekben, hitekben és intézményekben. Lásd Japán nihonjin ron-elmélet, Kínában a konfucianizmus reneszánsza.
4. Ha a jog átvétele kényszer útján történik, a recepció sikere nem garantált és társadalmi elégedetlenséghez vezethet. Lásd Törökország kenderőviselésért és az alkotmány módosításáért zajló tüntetések 2008 februárjában. A muzulmán országok modernizációja rendkívüli kiegyensúlyozatlanságokat mutat: az államilag irányított modernizáció oly hatalmas erővel és lendülettel tört rá az emberekre, hogy azok elvárásai a megfelelő idő és kapacitás hiányában nem teljesülhettek. A kiábrándultság széles rétegeket fordított a radikális iszlám felé. Ha idegen eszmékre épül a modernizáció, mely teljesen idegen a helyi hagyományoktól, akkor nem alakul ki a fejlődéshez szükséges kapcsolat a tradicionális kultúra és a modernizációs törekvések között, lásd Tibet.
5. A modernizáció összekapcsolódik a veszternizáció fogalmával. A Nyugat magát az egyetemes civilizációért folytatott törekvései miatt állandó konfliktusba sodorja, elsősorban az iszlámmal és Kínával, (Indiával viszont folyamatosan erősödik a kapcsolata, elsősorban az USA-nak). Az a téveszme, mely szerint a Nyugat egyetemessége és kulturális fölénye révén rákényszerítheti akarátát más nemzetekre, súlyos ellentmondásokat hordoz magában (ütközik az önrendelkezés és a demokrácia elveivel). Az ázsiai és a muzulmán társadalmak számára világossá vált, hogy civilizációjuk nagy jelentőséggel bír és a mára hanyatló Nyugattal felvehetik a versenyt a világalomért. Samuel P. Huntington, a modernizációs elméletek egyik vezető teoretikusa fogalmazza meg a Nyugat elsőszámú kötelességét: elfogadni a tényt, hogy kultúrája egyedi és nem egyetemes.²⁷ A globalizáció mára már kulcsfogalomává vált. Ez azonban nem csupán

²⁷ Huntington, Samuel P.: The clash of the civilizations and the remaking of the world order (Touchstone Books, 1998)

nemzetköziesedést jelent, hanem egyben a világ egységessé válását is. Élharcosai a multinacionális vállalatok, amelyek ugyanazokat a termékeket állítják elő és értékesítik a Föld szinte minden országában és a bankok. A híradástechnika (műholdak) fejlődése, az Internet olyan kulturális mintákat, fogyasztói szokásokat, életstílust közvetítenek (természetesen elsősorban a fejlett országokét), amelyek hatására a nemzetek polgárai egyre inkább világpolgárokká válnak. A világméretű gazdaság egyre gyorsuló fejlődésének azonban nemcsak az előnyös hatásai érződnek globálisan, hanem káros hatásai is globális problémákat okoznak: globális felmelegedés az üvegházhatás fokozódása miatt, ózonlyuk, savas esők, a tengerek szennyezése, a levegőszennyezés, az erdők pusztulása, a természeti erőforrások kimerülése, urbanizációs válság. A globalizáció destruktív célkitűzése a kultúrák sokszínűségének eltüntetése, melyre a kulturális fundamentalizmus lehet megfelelő válasz, mely a kulturális identitás megerősítésével jár, ami nem csupán a gondolatok, szokások és nyelvek összessége, az étkezési és öltözködési szokások sokasága, amelyeket az előző generációktól vettünk át, hanem az adott kultúra választása is azzal kapcsolatosan, hogy hogyan alkalmazza ezeket a szokásokat a különböző történelmi pillanataiban.

„A Nyugat nem azzal hódította meg a világot, hogy eszméi, értékei vagy vallása magasabb rendű lett volna. Sikerét sokkal inkább a szervezett erőszak alkalmazásában való jártasságának köszönheti.” – Huntington- „fel kell ismernie a Nyugatnak, hogy más civilizációk ügyeibe való beavatkozás valószínűleg a létező legnagyobb veszélyforrás, amely bizonytalansághoz és potenciális globális konfliktushoz vezet a multicivilizációs világban.”

E fenyegető huntingtoni sorokat azért szántam a dolgozatom végére, mert vallom, hogy a jelenlegi Nyugat nem képes egyedül megoldani az összemberi feladatokat, szükség van a civilizációk kölcsönös megismerésére és a kultúrák közti kommunikációra, hogy az így beindult dialógus és együttműködés közelebb hozza a tradicionális közösségeket a Nyugattal, a modernizációval.

V. A tézishoz felhasznált irodalom

- Anderson, J.N.D.: Islamic law in the modern world (1959)
- Ayubi Nazih N., : Political Islam: Religion and Politics in the Arab World (Routledge, New York, 1993)
- Chen, Albert Hung-Yee: Introduction to the Legal System of the People's Republic of China (1992).
- Ch'ü T'ung-tsu, Law and Society in Traditional China (Paris: Mouton & Co., 1965)
- Rene David: A jelenkor nagy jogrendszerai (ford.: Nagy Lajosné Dusa Margit) Bp.,1977
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Diamant ,Neil J. : Engaging the Law in China: State, Society, and Possibilities for Justice (Stanford: Stanford University Press, 2005)
- Esposito, John I.: The islamic threat: myth or reality (New York, Oxford University Press 1992)
- D. FUNK: Traditional Orthodox Hindu Jurisprudence: Justifying Dharma and Danda (Southern University Law Review, 1988/15)
- Haley: Criminal justice in Japan(recenzió) (in: Journal of Japanese Studies 18/2 1992)
- Dan F Henderson: Japanese law: a profile (Columbia 1974)
- Huntington, Samuel P.: The clash of the civilizations and the remaking of the world order (Touchstone Books, 1998)
- Jany János: A hindu jog ontológiai alapjai és forrásai (Iustum Aequum Salutare III. 2007/1)
- Jany János . A klasszikus iszlám jog (Gondolat Kiadó 2006)
- Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a jog (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1989)
- Phillip C. C. Huang, Code, Custom and Legal Practice in China (Stanford: Stanford University Press, 2001).
- V.S. Naipaul: Our universal civilization (The 1990 Wriston Lecture, The Manhattan Institute, New York Reveiw of Books 1990)
- Reischauer, Edwin O.: Japan- the story of a nation (Charles E. Tuttle Co., Tokyo)
- Xin Ren, Tradition of the Law and Law of the Tradition (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997).
- Rostoványi Zsolt: Az iszlám Afganisztánban (Historia, 2001/8)
- Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat (Corvina, Budapest, 2004)

Tamás Csaba Gergely: Jogalkotás a Meidzsi korszakban
(<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20051sz/o1.pdf>)

Tanabe, K.: Law in Japan: the legal order in a changing society (Cambridge, Mass., 1963)

Khachig Tölölyan: The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface, 1. Diaspora 3, (1991); Khachig Tölölyan: Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment, 5. Diaspora 3, (1996). In: Pap András László: Kisebbségek és diaszpórajog (Beszélő, 2005. május, 10. Évfolyam, 5. Szám)

Pap András László: Kisebbségek és diaszpórajog (Beszélő, 2005. május, 10. Évfolyam, 5. Szám)

Ch'ü T'ung-tsu, Law and Society in Traditional China (Paris: Mouton & Co., 1965)

Visegrády, Antal: Jog- és állambölcselet (2003 Dialóg Campus Pécs)

Wigmore: Law and justice in Tokugawa shogunate (Tokyo 1969 I, XXII.)

VI. A szerző publikációi és előadásai

1. A japán jogi gondolkodás (2003 Jura Pécs IX. évf. 1.sz.) 134-144.o.
2. Research on peyotism from a legal antropological aspect (2006 Jura Pécs, XII. évf. 1.sz.) 72-85.o.
3. Legal thinking in Japan (2007 Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica Miskolc University Press) 73-95.o.
4. Law and religion in Far-Eastern cultures and int he West
2007 IVR-Conference Krakow
(várható megjelenés : 2009) 1 nyomdai ív
5. Law and culture in Japan
2007 GRAZ „Law and culture” Conference
6. Kondorosi-Maros-Visegrády : A világ jogi kultúrái – a jogi kultúrák világa (2008 Napvilág Kiadó, Budapest)
V. fejezet: 109-119.o.
VI.fejezet: 121-143.o.
VII.fejezet:143-160.o.
VIII.161-185.o.

Summary

Nobody would have thought in 1993, that the vision of the famous author, S.P. Huntington about the clash of the civilisations will be justified in a decade. The terror attack on 09.11. in 2001 shocked the world and placed his dissertation into the middle of the attention.

For this reason I choose the asian legal cultures for theses-topic. After graduating I continued the research in my PhD-studies. In the last 5 years I had the opportunity to take part on international conferences in Graz and in Krakow, where the experts of the topic gave suggestions to the further research. I made empirical research with the female members of the umma of Pécs.

The coincidence of the civilisations in our globalizing world is an everyday phenomenon: muslim immigrant swarm on to Europe, the chinese and the hindi migration population is increasing, they always demand more and more rights and privileges to keep their religious prescriptions, for establishing religious schools, churches, and wearing religious symbols. The solvation of the conflicts deriving from the new situation can be solved through the competent study of the foreign cultures.

In my dissertation I put emphasis on the revision of the background of the modern conflict of the civilisations, for this reason I started each chapter with the historical development of the given cultural entity, the influential philosophical traditions, and I completed the estimated introduction of the followed modernisational solutions.

Some conclusions:

- Which legal cultures are the most suitable for modernisation?
- Which legal solutions can be taken from the East? Could the elements of the foreign legal cultures be built in to the continental or anglo-saxon legal families? (see sharia courts in Great Britain, mediation of the Far-East)

During the research of my hypothesis I did not endeavour to completeness, the detailed introduction of the four chosen legal cultures, but the overall characterisation of the tension, the reasons and the contradictions, which need to be absolved.